

Molnár Gergely

TÚL A NYUGAT DISKURZÍV RENDSZERÉN?

JEAN ZIEGLER: LA HAINE DE L'OCCIDENT
(ÉDITIONS ALBIN MICHEL, 2008)

ABSZTRAKT. Jean Ziegler az ENSZ élelmezésügyi megbízottjaként dolgozott 2000 és 2008 között. Ezen nyolc év alatt nem csupán a "Dél" strukturális kihívásaival ismerkedett meg, hanem az egyre nyilvánvalóbb módon megjelenő nyugatellenes diskurzrendszerrel is. Legutóbbi könyvében a nyugati világ irányába megnyilvánuló gyűlölet okainak feltárására tesz kísérletet. A korrupt nyugati gazdasági és politikai elit bűneit Nigéria példáján keresztül mutatja be, amely a szerző szerint napjainkban „a nyugatellenesség műhelyévé” vált. A szerző szerint pontosan ez, a két világ között megjelenő antagonisztikus ellentét az, amely ellehetetleníti a globális kihívásokra (pl.: terrorizmus, szegénység, természeti katasztrófák, stb.) adott adekvát politikai válaszok kidolgozását. A könyv utolsó fejezete Evo Morales, bolíviai elnök munkásságát mutatja be, aki az energiaszektor államosítása után egy sajátos szociáldemokrácia kiépítésére törekszik (pl.: a Bono-rendszer).

„A könyvem célja megtalálni ennek a gyűlöletnek a gyökereit és azokat a módokat, amelyekkel túlléphetünk rajta” - írja munkája bevezetőjében Ziegler. A könyv megjelenése után nem sokkal nyerte el az emberi jogok irodalmi díját (prix littéraire des droits de l'Homme).

Susan Strange (1999) korszakalkotó tanulmányában – *The Westfailure system* – három, egymással szorosan összefüggő veszélyforrást nevezett meg: a környezetvédelem féloldalságát, a fokozódó társadalmi különbségeket és az Észak és Dél közötti, egyre elviselhetlenebbé váló ellentéteket. Jean Zieglernek, az ENSZ élelmezésügyi különmegbízottjaként nyolc éve volt arra, hogy szembesüljön mindazzal az értetlenséggel, félelemmel és gyűlölettel, ami a nyugati világ kapitalista termelési módhoz kapcsolódó diskurzív rendszerét övezi a fogyasztói kultúra határain kívül, az úgynevezett harmadik (negyedik, ötödik... ?) világban.

„A könyvem célja megtalálni ennek a gyűlöletnek a gyökereit és azokat a módokat, amelyekkel túlléphetünk rajta” – írja munkájának bevezetőjében (Ziegler 2008: 36). Előre szeretném bocsátani, hogy nem egy aprólékos, részletező tanulmánykötettel, hanem egy tipikus altermondialista művel állunk szemben, amelynek elsődleges célja „különböző erőket mozgósítani” a kannibalizmus szimptomáit magán viselő globalizációval szemben.

A harmadik világ elmaradottságát, nélkülözését és fejlődésének nehézségeit sokan és sokféleképpen próbálták megmagyarázni, elsősorban a neoliberális gazdasági elméletek kritikáját adva. Egyelőre azonban úgy tűnik, nem túlságosan jelentős gyakorlati haszonnal teszik ezt. Derék institucionalisták hívták fel figyelmünket a washingtoni, majd a posztwashingtoni konszenzus hiányosságaira, mások „ördögi köröket” vizionáltak magyarázatképpen (Gunnar Myrdal), historizáló neomarxisták pedig a mai napig szívesen

emlékeztetnek minket az „eredeti tőkefelhalmozás” következményeire és az így létrehozott függőségi viszonyokra.

Jean Ziegler kétségkívül ez utóbbi szellemi irányzathoz sorolható. Ami ugyanakkor esetében újdonságot jelent, az a diskurzusok beemelése az elemzés szintjére. Véleménye szerint „amíg a Nyugat iránt érzett gyűlöletet nem sikerül meghaladni, addig elképzelhetetlen bárminemű nemzetközi megállapodás, a konfliktusok hosszú távú rendezése... és a harmadik világ felemelkedése” – ennek érdekében viszont szakítani kell a Nyugat történelemfelfogásával, „amely jelenleg [neokolonialista] gazdasági érdekeivel keveredik” (Ziegler 2008: 33). Kérdés, hogy létezhet-e a – kapitalista termelési módozatok által karakterizált – nyugati társadalmak által dominált és érdekeik szerint globalizálódó világban egy másik, attól különböző, a mondializáció folyamatait befolyásolni képes narratíva.

A fogyasztói társadalom létrejöttével megteremtődött mindaz a szimbolikus, kulturális „értéktér”, amelyre a kapitalizmusnak szüksége volt, hogy igazolni tudja magát az egyén szintjén a termelés-fogyasztás dichotómiáján keresztül. A történeti vallások és ideológiák bukácsolásával, bukásával, folyamatos megkérdőjeleződésével a „világból kivesszett spiritualitást” a kapitalizmus mind egyéni, mind közösségi szinten a fogyasztói társadalom „értékterének” a megteremtésével tudta pótolni. Az individualizmus elterjedését hirdető szerzők (Machan, Elizabeth C. Hirschman, Morris B. Holbrook) figyelmen kívül hagyják azt a viselkedéstani aspektust, mely szerint a végtelen egoizmusról tanúszkodó egyéni stratégiák célja éppen a fogyasztói társadalom értékeihez való igazodás vágyának leképeződése, és ezen keresztül a megfelelő társadalmi státusz megszerzése. A spiritualitás materializálódott a fogyasztói társadalom „értékterén” keresztül, választ adva az egyéni lét kérdéseire. Egy olyan mechanizmus jött létre tehát, amely képes a világot a saját képére formálni, és amely „vonzereje” előtt még a legtradicionálisabb társadalmak is „fejet hajtának”.

A „kulturális reakcionizmus” legkülönbözőbb formái – vallási radikalizmus, nacionalizmusok, kulturális rasszizmus és életmód-forradalmak – fogalmazódtak meg a globalizáció folyamatával szemben. Két alapvető hiányosság ugyanakkor versenyképtelenné teszi őket: egyrészt nem univerzálisak, csupán a világtársadalom bizonyos részcsoportjaihoz szólnak, másrészt képtelenek a modern világ kérdéseire adekvát választ nyújtani, amelyre a fogyasztói társadalom „értéktere” nem is törekszik. A kapitalizmushoz kapcsolódó narratíva mellett marginalizálódnak, „karanténba kerülnek”. Sokáig úgy tűnt, hogy az iszlámhoz kapcsolódó hagyományrendszerek, az iszlámból levezethető diskurzusok valós alternatívát jelenthetnek a mondializációval szemben. Az erre felhozott legsúlyosabb bizonyíték a muszlim vallásúak létszámának évről évre történő emelkedése lenne. Patrick Haenni *Market Islam* című művében hívta fel a figyelmet arra, miként ötvöződnek a fogyasztói társadalom értékei, a piacgazdaság mechanizmusai az iszlám hagyományrend-

szerével (pl.: divatos fejfátylak megjelenése), és emeli ki a „hangoskodó politikai iszlámmal” szembeni jelentőségüket.

Jean Ziegler szerint azonban létrejöhet a „kapitalista nyugati világ hipokrita diskurzusát” (Ziegler 2008: 151) felváltó, és a harmadik világ történeti emlékezetén alapuló, annak érdekeit szolgáló egységes, koherens narratíva, amely hosszú távon felszámolja a globalizáció mechanizmusait, és létrehoz egy olyan keretrendszert, amelyben lehetséges egy konstruktív párbeszéd Észak és Dél között. Ennek szükséges, de nem elégséges feltétele a harmadik világ „emlékezetének feltámadása”, mely a XXI. századdal vette kezdetét. Az időzítés három okra vezethető vissza: egyrészt a rabszolgaság eltörlése, a gyarmatok alóli felszabadulás után el kellett telnie egy bizonyos időszaknak, hogy „az átélt szörnyűségek emléke újra felszínre kerülhessen” (Ziegler 2008: 48). Másrészt a tudás elérhetővé vált a harmadik világ fiataljai számára is. Egyre többen járnak felsőoktatási intézményekbe, és az internet által biztosított szinte végtelen forrásanyag is rendelkezésükre áll. Harmadrészt pedig egyre nyilvánvalóbbá válnak azok a törekvések, amelyek a Nyugat domináns helyzetét kívánják biztosítani (pl.: a liberális piacgazdaság egyetemes törvényként való bemutatása, a Világbank kölcsönei mögött meghúzódó érdekek). „Az egykoron gyarmatosított népek sérelmekkel teli emlékezte mára történelmi jelentőségű erővé vált” (Ziegler 2008: 30). A kérdés tehát az: mit lehet kezdeni ezekkel az „emlékekkel”, illetve mennyire lehetséges koherens értelmezésük. Ennek megértéséhez három elemzési szintet szükséges megkülönböztetnünk: a nemzetközi kapcsolatokét, az államokon/kvazi-államokon belüli csoportokét és az egyénekét.

A sanyarú gyarmati sors, a rabszolgaság emléke – a jelenlegi nemzetközi kapcsolatokban történő – leképeződésének jelentősége igen csekély. Az „el nem kötelezettek mozgalma” ugyan ambiciózus tervnek számított a hidegháború adta igen szűkös, „blokklogika” által körülhatárolt nemzetközi környezetében, de se akkor, se a berlini fal leomlása után nem jelentett meghatározó politikai erőt. A háromévenként üléselő büszke nemzetközi szervezet, igen tarkabarka összetételű tagságának köszönhetően, megmaradt a koherens politikát és irányelveket nélkülöző lelkes szónokoknak – Raul Castro, Lukasenko – fellépési lehetőséget biztosító színpadnak. Megemlítendő, hogy a mozgalomnak számos mindig is független államként létező tagja is van, de jelentősebb érdekegyeztetés utóbbiak között sem figyelhető meg. Mivel magyarázható a szolidaritás hiánya? A tagok a gyarmati sorsot igen különböző módon élték meg (a gyarmattartótól függően), és még inkább különböző módon interpretálták az egyes felszabadult államokban (a felszabadulás módjaitól és vezetőitől függően). India például, bár hagyományos iparágait a briteknek igen bravúros módon sikerült tönkretenniük, a mai napig fontosnak tartja „örökségét”, miközben ugyanez nem mondható el az indonéz és hollandok vonatkozásában (a lelkes németalföldi hajósok és gyarmattartók inkább a fűszer-keresedelemről származó

haszonra figyeltek, mintsem a szigetvilág infrastruktúrájának fejlesztésére). Egy másik fontos különbség a felszabadult államok újdonsült vezetői által választott fejlődési irányvonalakban lelhető fel (diktatúrák minden színárnyalatban, autokráciák, és egy-két demokrácia).

Tovább csökkentette a szolidaritás lehetőségét a hidegháború „blokklogikája”: számos afrikai diktatúra vált a kommunista világrend lelkes harcosává és találta magát szembe szintén afrikai diktatúrákkal, amelyek a „szabad világ bástyáit” szerették volna megvédeni a Kongó-medencében. Az Arab Liga tagjai kevésbé törekedtek érdekeik összehangolt érvényesítésére, és leginkább a vezető állam szerepére kívántak versenyben venni (aminek egyik bajnoka az egyiptomi Nasszer volt). Az Iszlám Konferencia Szervezetét részben vallási, részben politikai és gazdasági különbségek gyengítik (pl.: Törökország Izraellel való kapcsolata miatt lett a szervezet „fekete báránya”).

A hidegháború végével létrejött egypólusú, majd multipolarizálódó világ további törésvonalakat, állandóan mutálódó „ad hoc szövetségi rendszereket”, és egyre bonyolultabbá váló interdependenciákat hozott létre, ezzel még inkább ellehetetlenítve a harmadik világ hatásos érdekegyeztetésének lehetőségeit. Az államok szintjén szintén nehéz felismerni a „gyarmati sors emlékeiből táplálkozó szolidaritást”.

A kolonizációnak a birtokba vett területekre és népességre gyakorolt hatását az ottani őslakosok közül sem mindenki élte meg ugyanolyan módon: az elitnek érdekcsoportokba szerveződtek, szerződéseket kötöttek az európaiakkal, és haszonélvezőivé váltak a szerveződő gyarmati rendszer termelési mechanizmusainak. A dekolonizációval létrejött „államalakulatok” lakosai közötti szolidaritást a nyelvi, törzsi, vallási különbségek mellett tehát a történelmi „sajátosságok” adták, és az egymással ellentétes tapasztalatok (és az ebből kialakuló, nemzedékről nemzedékre hagyományozódó mikrodiskurzusok) tovább gyengítik. Ziegler Nigéria esetén keresztül mutatja be ezen szolidaritáshiány jelenkorban történő leképeződését: a katonai juntából álló vezetőréteg szemrebbenés nélkül egyezett ki a nyugati világ olajóriásaival (Schell, Total, Exxon Mobil stb.), melyek, kihasználva az ország olcsó munkaerőjét és a kőolaj talajszinthez való közelségét, környezetvédelmi előírásokra és a népesség egyre romló életkörülményeire való tekintet nélkül termelnek.

Az individuum szintjén a történelmi múlt értelmezése a saját mítoszvilág megteremtődése által válik lehetségessé egy önmagát állandóan rekonstruáló „szubjektív valóságterén” keresztül. A „szubjektív valóságteret uralmáért” különböző diskurzusok versengenek mikro- és makroszinten: a családi, törzsi hagyományok és történetek éppúgy konstruktív erők, mint a fogyasztói társadalom értéktere köré épült szimbólumrendszerek (pl.: óriás Coca-Cola-reklám), amelyek egyben képesek mélyebb benyomást gyakorolni a harmadik világ azon lakosaira is, akik nem válhattak fogyasztóvá nyugati értelemben (a globalizáció vesztesei, kirekesztettjei). „Arról van szó, hogy a szociális-gazdasági egyenlőtlenség akkor válik elviselhetetlenné, ha az emberek azt gondolják, minden csak rosszabb

lehet, és nem jobb. De elviselik a válságot és a nehéz körülményeket, ha hiszik, hogy gyermekeiknek már jobb lesz a helyzete, mint az övék” – Strange szerint az előbbi „elkeseredettségnek” ez az a foka, amely katalizálhat(na) kitörhet(ne) az a világméretű lázadás, amely a jelenlegi kapitalista termelési rendszert átalakíthatná (Strange 1999: 350).

Ezen teória gyakorlati megvalósulásának három fő akadályát látom: egyrészt a vesztetek szervezetlenségét, megosztottságát (kulturális, vallási, etnikai, ideológiai stb.); másrészt a nyugati világ felismerte, hogy a szociáldemokrácia törvényszerűségét (a lázadás legjobb ellenszere a materiális támogatás) globális szinten is lehet alkalmazni, harmadrészt pedig maguk a lázadók között is konfliktus alakulna ki a megszerzendő értékek kapcsán. Az egyén szintjén lehetséges a lázadás, aminek a – tágabb vagy akár szűkebb környezetnek való – közvetítése sikertelenségre van ítélve. Valószínűleg ezzel a ténnyel szembesült az a több mint 200 000 indiai földműves, aki az elmúlt 13 évben az öngyilkosságot választotta az egyre nehezebbé váló életkörülmények miatt.

Ziegler könyvének utolsó fejezete a bolíviai elnöknek, Latin-Amerika első indián származású államfőjének, Evo Moralesnek szánt örömhírdés. A 2006-ban megválasztott bolíviai vezető politikai programjának két kardinális pontja az energiaszektor államosítása és a szociális igazságosság fokozatos kiterjesztése volt: a „bono-rendszernek” hála, az életszínvonal évről évre emelkedik (a lakosoknak már csak 28 százaléka számít rendkívül szegénynek). Ziegler szerint Evo Morales megválasztása a kolonialista, majd a neokolonialista korszakkal való szakítást jelképezi, és lehetővé teszi az egységes, de semmiképpen nem uniformis nemzetállammá válást. Kérdés azonban, hogy ez mennyiben tekinthető egy új, a fogyasztói társadalom értékrendszerét, illetve a kapitalizmus termelési módszereit megkérdőjelező és a globalizációval szembemenő diskurzusnak? A protekcionista nemzetállam és a „klasszikus” szociáldemokrácia elemeinek ötvözése alapvetően nyugati találmány („welfare states”), amely semmiképpen sem tekinthető a termelés-fogyasztás dichotómiájának ellentmondó rendszernek. Inkább utóbbi demokratizálódását, „igazságosabbá” tételét jelenti, azaz semmi esetre sem egy új típusú és más értékeken nyugvó gondolkodásmód eljövételét.

A koppenhágai klímacsúcs bukásának éppen az az egyik oka, hogy a harmadik világ államai, teljesen érthető módon, nem szeretnék feladni saját – a Föld ökoszisztémájára ártalmas – fejlődésútjukat, amit nem is olyan régen a nyugatiak kényszerítettek rájuk. Nem a Nyugat iránt érzett gyűlöletben, hanem a Nyugat egyre anakronisztikusabb módon történő imitálásában gyökerezik a XXI. század konfliktusainak jelentős része.

Mindeközben a „nyugati fronton” a helyzet változatlan. A fogyasztói társadalom „értékrendszerének értékmentessége” konzervatív, a status quo-hoz ragaszkodó, változtatni nem akaró, de nem is nagyon tudó nemzedékeket termelt ki, megfosztva őket a lázadás képességétől. A rendszer logikája, a termelést követő gyors jutalmazás és az ennek

függvényében kialakuló társadalmi presztízs nem tette lehetővé a hosszú távú gondolkodásmód fennmaradását. Zöldmozgalmárok, ábrándos tekintetű altermondialisták persze most is vannak, sőt egyre többen törekednek „környezetbarát módon élni” – mindez azonban meglehetősen kevés. A kérdés tehát továbbra is ugyanaz: mi van a nyugati világ diskurzív rendszerén túl?

Talán egy nagy pofon a Földanyától.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Strange, Susan (1999): The Westfailure system. In: *Review of International Studies*, Vol. 25., No. 3: 345–354.

Princen, Thomas – Manietas, Michael – Conca, Ken (szerk.) (2002): *Confronting Consumption*. The MIT Press.

Ziegler, Jean (2008): *La haine de l'Occident*. Éditions Albin Michel.